כֵּיצַד בּוֹרְאִים טֶרְמִינוֹלוֹגְיָה עִבְרִית?

מאת ד"ר שאול טשרניחובסקי.

כשבאים עלינו בטרוניה: כיצד אתם אומרים לעשות את הלשון העברית לשפת־ההוראה באוניברסיטה? — מראים לנו תיכף־ומיד על חוסר טרמינולוגיה בשפתנו.

לפי דעתי, בין כמה וכמה טעמים, אמנם, יש לו לטעם זה ערך מיוחד, שיש לשים אליו לב ביותר.

והנה, כמובן, הכל יודעים, שהטרמינים בכלל, בשאר הלשונות החיות, גם הם נוצרו בשעתם, והולכים ונוצרים עד היום, הכל לפי מה שהאדם הולך ומכיר בטבע ומתפתח בכלל. וכל הטרמינים האלה אינם נוצרים אלא מאותו מספר המלים, שכבר הן מצויות בידיו של כל אדם פשוט. המלים האלו שמשו יסוד לכל הטרמינולוגיה בכל ענפי הדעת. ואם כן, חייבים היינו לומר: מכיון שיש לנו היסודות האלה, הלא אין לנו אלא לבנות על־פי חוקי הדקדוק וההגיון — ותהיינה לנו טרמינולוגיות לכל מדע ומדע. ואפשר, שאמנם, מפני טעם זה, כשבאים וקובלים עלינו, מרבים לדבר בפרט על העדר הטרמינים ביחוד בחכמת־הטבע. הכל יודעים, שיש לנו מימי־הבינים סכום כל־שהוא של ידיעות בפלוסופיה ובחכמת־השיעור ויכולות הן לשמש לנו יסוד של בנין חדש; לא כן חכמת־הטבע הצעירה לערך, שאין לה שום שרשים בספרותנו העתיקה, מוכרחים אנו להתחיל בה את הכל מראש, — מה שאי־אפשר, לפי דבריהם של הטוענים על לשוננו, עד שתהא הלשון מדוברת בפי העם. ואמנם, אנוסים אנו להתחיל את הכל מראש, ואני לא באתי אלא להעיר על היכולת לגשת אל יצירתה של הטרמינולוגיה גם בימינו — תיכף־ומיד. רק אחת אני דורש: אל תשכחו, שכל טרמינולוגיה אינה אלא יצירתם של „מניחי־לשון" ממש, כלומר, של חכמים יושבי־בית, שאין להם אלא ד' אמות של חכמה. רק מספר של ענפי־דעת יש להם חלק חשוב בלשונו המדוברת של העם, כגון הזואולוגיה, הבוטַאניקה, ביחוד בחלקיה אלה: המורפולוגיה והסִיסטֶמאטִיקה.

מנקודת־מבט ידועה יש להבדיל בין חכמה וחכמה ביחסה לטרמינולוגיה. יש חכמות מסוג אחד, והן הקודמות בזמן, שכבר יש להן קבלה, מסורת־אבות, שבאה להן בירושה, ואנוסה החכמה להתחשב עמה, בין שהיא עשירה ובין שהיא

עניה, באופן שכל העבר של החכמה פעולתו נראית כעת אך ורק על הטרמינולוגיה.

החכמות מן הסוג השני, שהן יותר צעירות, שצמיחתן וגידולן היו בימינו אלה, הטרמינולוגיה שלהן נעשתה בשיטה ידועה ומסוימת, נעשית במחשבה תחלה. בין שעלתה יפה ובין שלא עלתה יפה, — מכל מקום שום סרח־עודף אין לה. כך, למשל, אם נסתכל בטֶרמינים של הפיסיאולוגיה, ההיסטולוגיה והאֶמבריאולוגיה, שאין מסורת־אבות תופסת בהן מקום, נראה מיד, שכל טרמין וטרמין משלהן הריהו משמש בטוי — בין שעלה יפה בין שלא עלה יפה — למושג חדש, שכל תכנ ועיקרו מתבטא על־ידי המלה הקשורה אליו קשר הגיוני. אלא שכלום יכולים אנו לשפוט על תכונתם, פעולתם ויחוסם לשאר האברים של termini technici, כגון: Psalterium Davidis (כנור־דוד), Collare Helvetii, dura mater, pia mater, Pomum Adami, Morsus Diaboli (נשיכתו של השטן), vena saphena, Lyra (תפוחו של אדם)? או מה ענין המוח אצל „שמות שלא מן הנימוס" כאלה: Anus (פי־הטבעת), Testes, (ביצים), Mammae (דדים) ועוד, שאמנם לא באו השמות הללו אלא כדי לבדח את דעתם של בני־הנעורים:

Magis grata reddatur

Ut turpis scientia juvenibus?

מַרְבִּית הטרמינים האחרונים כבר פסקה מספרי־הלמוד בימינו אלה; אבל כמה וכמה עוד נשתיירו, שאינם אומרים כלום!

כל הטרמינים שהזכרתי למעלה לקוחים בשורה הראשונה מן האנאטומיה של עכשו, בשעה שחכמה זו נכנסת בגדר החכמות מן הסוג הראשון, ואיני מסופק אף רגע, שיצירתה של טרמינולוגיה בחכמה מן הסוג השני יותר קלה משהיא בסוג הראשון. החכם הינלי (Henle) היה אומר, שלשונם של האנאטומים מחוסרת כל יסוד (פרינציפיון) והטרמינולוגיה של חכמת־הנתוח הרי היא: „תערובת משונה של מספר מלים מגבילות, ורוב־בנינה — מלים משונות, תפלות ומחוסרות־טעם, ובטויים שלא עלו יפה".

כמובן, הטביעו את חותמם על הטרמינולוגיה של האירופיים הלך־נפשם ותרבותם. ימי־הבינים הנחילום מן המסתורין שלהם ותגבורת הרגש הדתי בזמן ההוא והכניסו לתוך גופו של האדם יצירות מעין Morsus Diaboli (נשיכתו של השטן), Memento mori (זכור את המות), Musculus religiosus, (שריר דתי), ועוד. היתה בה גם יד אלילי יון ורומא וגבוריהם: Cornu Ammonis, Mons Veneris, Os Priapi, Nymphae, Iris, Hymen, Tendo Achillis ועוד.

ורואה אני את האירופי, והוא מוצא דמיון בין חלקי־גופו ובין ראשו של דג ידוע, רגלו של סוס־הים, ראשה של צפור זו, ועוד, ואני שואל את נפשי:

האמנם היה גם היהודי בא ומוצא אותו דמיון דַוְקָא? — וכך נמצא עוד קושי נוסף על קשי תרגומה של טרמינולוגיה, שהרי בין כך ובין כך אין אנו עושים, אלא מתרגמים את הטרמינולוגיה. ולפיכך אני בוחר לי דוקא בטרמינולוגיה קשה־לקבעה כזו של האנאטומיה.

קודם כל אני שואל: האמנם צריכים תרגום כל הטרמינים? — רואה אני חובה לעצמי לומר: לא. הנה, למשל, ההיסטולוגיה של שטֶיהר (Stöhr) בתרגום הרוסי; אם נעיין בפֶּרט־הדברים ושמות־הפרטים הנטפל אל גוף הספר, נמצא בשמות המתחילים באות A בין 49 המלים — 17 מהן, שנדפסו באותיות רומיות, ובין שאר השמות, שהם בסקירה ראשונה רוסיים, אני מוצא מלים, שהן מובנות גם לאדם, שאין לו שום מגע ומשא עם חכמת הרפואה והאנאטומיה. הרי, למשל, השמות: аорта, алькоголь, азото-кислое серебро, артерія, анатомія микроскопическая, שמוצאם הרוסי חשוד מאד. שמות מתחילים באות Г רוסית (G, H) יש לערך 94, מהן נדפסו באותיות רומיות 27, והמלים, שאין עליהן חותמה של יצירה באוהל־חכמים ושלא טפלו בהן ידי „מניחי־הלשון", הן אך אלה: глазное яблоко, головной мозгъ, глотка, грудная железа, губы, грудной сосокъ.

וכך הדבר נוהג גם בשאר הלשונות, אף היותר עשירות במלים, כלשון הגרמנית. למשל, בפרט הנספח אל ספרו של שמוֹיס Grundriß der (Schmaus) Pathologie יש מלים מתחילות באות B לערך 80, ומהן אך 40 גרמניות, ובין 117 המלים המתחילות באות A יש אך 9, שהן גרמניות. בטרמינולוגיה של עכשו, כלומר בטרמינולוגיה הבזילאית, אנו פוגשים בכל עמוד ועמוד בבטויים: caudal, ventral, dorsal, proximal, distal, לשנוייהם, לפי רוח הלשון ברוסית, גרמנית צרפתית, בולגארית, ועוד.

עובדה היא, שבלי ספק רבים עמדו עליה: אלה, שבאו ללמוד לשון זרה ולמדו איזו חכמה שהיא בלשון זו, הכירו, שקריאתה של ספרות מדעית באיזה ענף מדעי שיהיה יותר קלה בלשון זרה, וקריאתה של הספרות היפה קשה היא בה הרבה יותר. כי, למרות הרבוי המסמא את העין, אין הטרמינולוגיה רַבְגוֹנִית כל־כך, כמו שהדבר נראה בסקירה ראשונה.

בפרט הנטפל אל ספרו של גֶגֶנבוּיר: (Gegenbaur) Lehrbuch der Anatomie des Menschen (Leipzig 1899), אנו מוצאים לערך 3960 שמות. כמובן, בהשתוות אל שפת־המקרא, שאין לה אלא לערך 15 000 מלים, מספר טרמינים של לערך 4000 לאנאטומיה בלבד לאו „מילתא זוטרתא" היא; ואולם אם נסתכל היטב בפרט זה של טרמינים אנאטומיים, נראה, שלטרמינולוגיה זו נכנסו, למשל, וְרִידִים לערך 28 (Gegenbaur), עצבים — 220 (Gegenbaur), שרירים — 360 (Merkel, Osteologie),

רצועות — 96 (על־פי Rauber-Kopsch) או 145 (על־פי Merkel), זיזים — 62 (Rauber), נְקָבִים — foramina 78 — facies, (Rauber) 44 — (Rauber-Kopsch), מעניות (sulci) — 50 (Rauber), צינורות וביבים — canali et canaliculi 43 (על־פי — Rauber-Kopsch) או 27 (על־פי Gegenbaur).

כיצד יכונה חֵיל עצום כזה? — כדי שיבין הקורא, האיך נבראו שמות לכל אלה, אסתפק אך בדוגמה אחת. הנה לפנינו שתי עצמות: האחת — עצם־הלחי העליונה (os maxillare) והשניה — עצם־החֵך (os palatinum). על אותה העצם הראשונה עוברת מענית (sulcus) אחת בנטיה ידועה; מענית זו קרויה Sulcus pterygopalatinus, מענית כזו יש גם על העצם השניה, ואף היא קרויה Sulcus pterygopalatinus, ומענית זו נוגעת במענית האחרת ונוצר על ידי זה צינור קרוי Canalis pterygopalatinus majus. דרך אותו צינור עוברים ורידים, עורקים ועצבים, שאף הם קרויים שֵם בצרוף Pterygopalatinus, וענפיהם של אלה, שעוברים דרך ביבים — Canales palatini פורצים להם דרך נקבים־נקבים — Foramina palatini minora. והנה — שורה שלמה של שמות לנו, ומשמשים להם יסוד אך מספר שמות עיקריים; וכל השמות לא נבראו אלא על סמך שמות, שהיו לנו מכבר.

שוב נסתכל בשמותיהם של ש״ס השרירים (Musculi) שהזכרתי למעלה ולאחר שנִתְחֵם לא נמצא אלא חלופיהם של שמות, שביסודם מונח שם איזה איבר מן החי, שאליו נטפל שם־תואר או פועל או זה וזה. ובאמת צריכים אנו אך לתשעה־עשר פעלים, ולא יותר. הפעלים הנחוצים לנו אלה הם לפי מספר השרירים:

6 — abductor, 1 — arrector, 1 — attrahens, 1 — attolens, 6 — adductor, 1 — Curvator, Cremastor, 1 — Corrugator, Compressor, 17 — flexor, 15 — extensor, 1 — detrusor, 5 — depressor, 5 — opponens, 2 — obturator, 13 — levator, 1 — indicator, 3 — tensor, 9 — sphyncter.

קצתם יכונו על־ידי תוספת תואר־הפועל, תואר־פועל אחד מתארי־פועל אלה: הרחב, המרובע, האלכסוני, ועוד. רובם שמותיהם מורים על המקום, שעליו פעולתם. צרופי שמות ממין זה טפוסיים הם לסוג שני של שמות — והוא הסוג היותר עשיר: — סוג הורידים והעצבים. ותמיד אנו מוצאים, שהשם יש לו שייכות למקום ולאיבר, שעליהם הוא משפיע, או שהוא מסמן את הפעולה או מורה על טבע־הפעולה, ועוד. נקח, למשל, את השריר הקרוי: Musculus flexor hallucis longus, ברוסית: мышца сгибающая большой палецъ, או את השריר הנקרא: — Musculus crico-arytaenoideus posticus ברוסית: мышца перстне-черпаловидная задняя, ונוכח, כי, למרות כל אריכותם של השמות וגבוב הקולות, אין כאן שום חומר חדש ואין בזה אלא צירוף מיסודות נודעים מכבר.

ויש לנו עוד סוג של שמות, סוג שאינו מרובה — ורוב בנינו שמות של צנורות ודלתות, שעליהם נטפלים שמות של מנתחים גדולים ומאורות־החכמה, וכמובן, אין שום קושי ליצירתם של שמות כאלה. בין 17 דלתות (valvulae), שהן מנויות בספרו של גֶנֶבויר, יש לנו ממין זה — 6, שהן נקראות על שם חכמים אלה: valvula Vienssenii, Thebesii, Heisteri, Eustachii, Bauhini, Kerkringi ובין 43 צנורות — 8 מעין זה: Hunteri Cloqueti, Fontanae, Fallopii, Vidiani, Schlemmii, Petiti, Nuckii. ובין 25 ductores — 4 מכונים באופן זה. וכלום חסרים השמות העבריים את הדיוק הדרוש, את היופי ואת הצלצול הנחוץ אם נעמיד אותם מערכה מול מערכה עם שמותיהם בשאר הלשונות: клювовидный отросток, tuberculum Chassaignac canalis Vidii, das Schoppartsche Gelenk, the antrum of Highmor, צנורו של וִידִי, גבשושיתו של שַאסיניאַק, חרטום העורב (בתרגומו של אבן־סינה), מַעֲרַת־הַיְמוֹר, פרקו של שופארט?

ועוד יש לנו סוג של טרמינים, שהם ידועים רק לספיציאליסטים: שמות כגון: Homo pithecantropus erectus, Homo primigeniusSchwalbe,aurignacentis Hansozi ועוד כיוצא בהם מגבורי האנתרופולוגיה והפאליאונטולוגיה, וכבודם יהא מונח במקומו אם לא יבואו בקהל־אדוני ושם עברי לא יקרא עליהם.

ובכן, כמדומני, יש רשות להבדיל בין טרמינים, שהם „יסודיים" — והם המעט — ובין הרוב, שאינם אלא שמות „נגזרים". ואין לנו, אם כן, אלא למצוא ולהניח יסוד לעיקרים באותו חלק־האנאטומיה, שהוא קדום והוא קשור במסורת. אלה היסודות היכן נמצאם?

כמובן, רק את המעט מן המעט מהם נמצא בספרי־הקודש; שהרי אין לנו שום רשות לדרוש מספרים שכמותם, שיתנו לנו יותר מראשי־פרקים בחלוק אבריו של אדם. עוד זמן מרובה אחר חתימתם של הספרים האלה לא הגיעו גַם העמים הנאורים לידי השלמות הרצויה בנתוח.

יזכור־נא הקורא מה שהזכרתי, שמספר הטרמינים הוא לערך 4000.

עולה על מה שיש בכתבי־הקודש הוא מספר השמות הנמצא בספרות התלמודית. המנוח ד"ר י"ל קאצנלסון כבר עבד במקצוע זה. ביחוד צריך לשים לב לספרו „רמ"ח איברים" (ס"ט פטרבורג, תרמ"ז), וגם ספרו מרובה הכמות והאיכות של הד"ר יוליוס פרייס: (Preuss) Biblisch-Talmudische Medizin, Beiträge zur Geschichte der Heilkunde und der Kultur überhaupt (1911) שבו נכלל כל מה שנתחדש באותו מקצוע, יַמְצִיא לנו הרבה. איני בא להעיר על המקורות האלה, שהם ידועים לכל. אבל רוצה אני להראות, שיש עוד מקום להתגדר בו. אלה הם השמות הנרדפים שבאנאטומיה האירופית, שהם מצויים

בכל מילוני־הרפואה, וביחוד השמות, שכבר נתישנו (nomina absoleta) ושאין להם עתה מהלכים בחיים. כי גם עתה, לאחר שעברו כמה וכמה מאות שנים, עדיין נכרים רשומיו של הרוח הערבי־השמי בטרמינולוגיה לעתים קרובות באופן בולט מאד. הרי, למשל, השמות vena saphena, או רוח־הבטוי, שהוא מתאים לרוח השמי ולא לרוח האירופי, vena cephalica ; למשל dura mater, שבו המלה (אם) mater משמשת לבטוי „נרתיק". שמות ערביים הכניסו מנתחים הרבה ללשונות־אירופה, כגון המנתח Mundinus, שהכניס את המלים Myrach (בטן) Syphac, (peritoneum). והרופאים היהודיים מימי הבינים, שהיו רבותיהם של המתרגמים, הכניסו גם משלהם לאותה הלשון הרומית־הברברית, שאין תלמידי־חכמים עתה מזדקקים לה (למשל, vena alheame, או Locus inter alcheel et alchaddam vocatur nocra quae phlehotamentur, infra Zeudech, או supra leporem nasi).

המנתח הידוע הירטל (Hyrtl) הראה בספרו: Das Arabische und Hebräische in der Anatomie (1879) על כמה וכמה שמות, שמוצאם עברי. נמצא, למשל, שאותו השם vena saphena, שהוא זר כל כך לאזניו של האירופי, לנו אינו מוזר כלל, ומורה בדיוק על אותו העורק, שמקורו היה „צפון" למנתחי־זמנו. מאד מעניין לדעת, שאותן העצמות, שהגרמני קורא להן Knöchel, הרוסי лодыжки, ועתה הן קרויות Malleoli, היו קרויות אז Karsol כלומר, קרסולים; שתי העצמות Tibia et Fibula (берцовыя кости, большая и малая) היו קרויות: Canna major et minor ויש להן יחס להשמות העבריים ה„קנה הגדול" ו„הקנה הקטן"; בין סוגי השנים היו מונים: Kalbiim, Malteot, Tochanot, Hamechatchim. נכתוב אותם השמות עברית ונמצאו לנו: כַּלְבִיים (canina), מלתעות, טוחנות (molares), המחתכים (incisivi); עצם ידועה, שהיתה קרויה Machteb, קוראים לה עתה ברומית ובגרמנית (לאחר שתרגמו טרמין זה): Griffelfortsatz, os styloideum ואין באותו שם לנו אלא מַכּתֵּב (החכם הירטל טעה, כנראה, ויקרא „מִכְתָּב").

כמובן, קשה לאירופי לדעת עתה, מפני־מה קראו להעצם os pubis (лобковая кость) בשם: Gaf haerva haelhona, או על שם מה תכונה העצם Ezem pi גם בשם Kreuzbein = העצה = крестцовая кость = os sacrum hatabaat; אנו נכתוב את השמות הללו עברית ויצא לנו: „גב הערוה העליונה" ו„עצם פי הטבעת". ואז לא יפלא בעינינו, אם שמו הנפרד של השם ברומית הוא os vetula, os ani ; שהרי זה תרגום מעברית. וכן הדבר גם בשמות Bet Bela (בית־בלע) = œsophagus (пищеводъ) = Acheb, = Calcaneus = עקב ; = Ketef = כתף = Scapula. Schulterblatt. המנתח הפרופ' הירטל משער, שגם המלה Galea aponeurotica היא מלה עברית משובשת „קרקפתא". בקובץ חבוריו של

המנתח הגדול ווּיזַאל (Vesal — נולד בשנת 1514), Opera omnia (1723), אנו מוצאים (עיין בעמודים 141—143) פרט שלם של שמות נרדפים, שמוצאם עברי או ערבי. בהיות משפט־הבכורה ללשון הערבית לא נמצא בו הרבה מעברית; אבל יקרים לנו הדברים הנמצאים שם מאד. הירטל משער, שאֶת השמות הללו הכניסו הרופאים כשתרגמו את אבן־סינה מעברית, כי מעברית, ולא ממקורו הערבי, תרגמו אותו. נשוב, איפוא, אל הפנים העברי, שהתרגום נעשה על פיו, — והרבה מאבדותינו נמצא שם; או, אפשר, המלה הערבית תהיה קרובה כל־כך אל הלשון העברית, עד שנוכל להשתמש בה לצרכנו.

ואחר שהזכרתי את אבן־סינה צריך אני להעיר על אותו העושר השמור בו ועל המקורות, ששכחנו לשים אליהם לב זה כמה; הלא הם ספרי־הרפואה, שירשנו מימי הבינים; בידינו שני התרגומים של ספרו המצוין בספרות הרפואה של אִבֶּן סִינָה (930—1037), שתרגמו יוסף הלורקי (נדפס בשנת 1491 בנאפולי) ומלך המתרגמים, ר' נתן בן אליעזר הַמְּאַתִּי, הלא הוא "ספר הקאנון" הגדול. תרגומו של הַמְּאַתִּי קודם ונעשה בסוף המאה ה־XIII למספרם. אין לשכוח, כמה השפיע אבן־סינה זה (בשמו המפורט: אבו עלי אל־חוסין אבן עבד־אללה אבן סינה, וברומית Avicenna) על זמנו. די לנו להזכיר, שספריו נתרגמו כמה וכמה פעמים, וחמש מאות שנה אחר פטירתו עדיין היו מדפיסים אותם מחדש. בספר זה נאסף כל מה שידע הרופא אז, כל מה ששייך לחכמת־הרפואה: נתוח, פיסיאולוגיה, פתולוגיה, פארמאציה, פארמאקולוגיה, ועוד. ה"קאנון" הגדול שמש ספר־למוד לכמה וכמה דורות של רופאים מבני־ברית ושלא מבני־ברית. ספר גדל־כמות, שאינו ממין האנאטומיה הפופולארית של ברי"ל, שלא היתה לה אלא מחברת אחת קטנה בת ששה־עשר עמודים (ווילנה, תר"ס); וללמוד מתוך "מסכת הניתוח" או מתוך "ששה סדרי מדע" של הד"ר שֶׁרשֶׁבסקי לא נבוא. ה"קאנון הגדול" היה ספר־למוד קלאסי בשעתו במלוא מובן המלה. אמנם, הרבה מן הטרמינים, שנכללו בו, זרים יהיו לנו עתה ומבטויו נודף ריחה של הלשון הערבית, כגון הבטויים: "מתפעל אל הנגיעות" (реагировать на прикосновеніе), "שני החלימה" (зубы мудрости), "מוקדם" במושג „передній, „שני זנבות העין אשר בקצה החוטם", „גומת התחתית שבפנים היד" (vola manus); „עמוקים מבפנים וגבנונים מבחוץ" (concavus et convexus), „תושבת = inseratio = мѣсто прикрѣпленія, או בטוי זה: „השדרה שמירה והגנה אל איברים הנכבדים לפניה, ועל־כן נבראו לה קוצים וסנסנים, שיהיה לקומת האדם יכולת וממשות לעמוד בו"; או „עצלים שימתחו", „עצלים שיקבצו" = musculi flexores, m. extensores = разгибающіе, сгибающіе мускулы. על הבטויים והמלים האלו עבר זמנם. אבל אין לשכוח, כי דפקם של החיים אנו שומעים כאן, ויש למלים והבטויים הללו זכות של כמה

מאות שנים. ולעומת זה, כמה מן החיות, מרוחה של הלשון ומן האמת הבלשנית חבויות בהרבה מן הבטויים והטרמינים, ובפרט אם נשוה אותם אל אלה הבטויים שחדשו באנאטומיה בימינו אלה. למשל, שֶׂלֶב = Naht = шовъ = Sutura (בעצמות); = Sutura sagittalia; вѣнечный шовъ = (1) שֶׂלֶב הכְּלִילִי = Sutura coronaria; стрѣловидный шовъ = שֶׂלֶב החִצִּי = Sutura lambdoidea; ламбдовидный шовъ = שֶׂלֶב הלמדי („מפני שהוא דומה ללמדא יונית"). את השינים קוראים שם: חותכות (incisivi) כַּלְבִּיוֹת = Canina, טוחנות = Cornea; molares = роговица קוראים „קרומה קַרְנִיִּית". העצם הקרויה = os sphenoideum = клиновидная кость = Keilbein = Vespiforme, os alatum קרויה בעברית „מושב המח" או „הַיְתֵדִי". השם הראשון והשם השני עולים, לפי דעתי, על השמות, שקרא לה הד"ר שֶׂרשבסקי — „עצם האגפים" — או הד"ר קאצנלסון — „עצם החגב" או „עצם הכנפים" וברייל — „עצם היסודים". להמושג = Fortsatz = Processus отростокъ משמשת שם המלה „תוספת", = Crista = „גבנונית", = суставъ „פרק", = кости сезамовидныя = „עצמות שומשְׁמָנִיות" Ossa Sesamoidea

הרי לנו שורה של מלים, שיש לצָרפן למילון תיכף־ומיד: „ספוגיות", „נתגַּבֶּן" „מגוּבָּן", „מתדקק", „שחוסיות", „בְּשָׂרִיות", „קרומיות", „המסך המוחיי", ה„מפעל והסגולה", „כסות־המציצה", „חבור פַּרקיי", „קערורית הרגל", ועוד. כל אלו לקוחות מתוך תורת־העצמות שבספר, כלומר, מתוך החלק היותר עני שבו, כי את האנאטומיה לא הכירו אז עוד במדה שהכירו במחלות. ומה רב העושר, שיש למצוא בו בכל שאר ענפי החכמה המדויקת!

ואל־נא נתפלא על הטרמינים, שהם קרובים כל־כך אל הטֶרמינים הרומיים ואל אלה שבידינו עתה. אל־נא נשכח, שהטֶרמינים האירופיים רובם באו בירושה לנו מן הערבית: תרגומים פשוטים הם — ולא יותר, ולא תמיד תרגומים שעלו יפה. וביונית יש לאיברים שמות אחרים לגמרם. „כל שאר המנתחים החזיקו בנומֶנקלאַטורה הערבית, שהתגנבה לתוכה פה ושם גם מלה עברית מן התרגום העברי של אבן־סינה או מן התלמוד" (Alle übrigen Anatomen hielten an der arabischen Nomenclatur fest, in welche sich hie und da, aus der hebräischen Übersetzung des Avicenna oder aus dem Talmud, auch ein hebräisches Wort (einzuschleichen wusste. אומר חכם אחד.

בכלל, יש ללמוד הרבה והרבה מתוך ספר זה ומתוך תרגומו של ספר־ראזי (מוחמד בן זכריה אל־רַאזי), שחי בשנות 850—923 למספרם. ועוד יש למצוא כמה דברים יפים בשבילנו בספרו של אסף הרופא: „זה הספר רפואות

1) הקורא בעצמו יעמוד על הסעיות בתרגומיהם של הדר' קצנלסון ושרשבסקי: תפירת העטרה או תפר העטרה.

העתיקו החכמים מספר בן־נח, אשר נמסר לנח בהררי אררט אחרי המבול". הספר עתיק הוא מאד ו„אסף היהודי" נזכר עוד בכתבים מן המאה התשיעית למספר הנוצרים[2]), ובספר זה יש למצוא דברים מענייני; למשל, אנו מוצאים בו בטוי כזה: „כאבי הילדים במעי הנקרא קולום" (Colon ?), „אצבעות מפורפרות", „בליחה מפורפרת", „אם צואת הילדים טוחנה בתוך הקרב", „החלאים מצד פולמנייא או כשיכאבו צלעותיו", „ובצד טחול יהיה קדחת תדירה (febris continua) ושחפת ושלשול, שנקרא טיפוס". ש„ינשום נשימות קטנות", מרדימות — Hypnotica ועוד כמה מלים לסמן בהן את איכותיו של הדפָך — נפלאות באמת!

ובכלל, אם נפנה אל המקור, שממנו שאבו האירופיים, נמצא בו הרבה משלנו. אמנם, הרבה נשתבש עד שקשה להכיר בו, מנין לקחו אותו: קשה לעמוד על השם Achib, Ezem haoreth (עקב?), ועוד. אבל כמה וכמה דברים אפשר עוד לברר — ולהחזיר אבדה לבעלה.

ובכן אנו נמצא וגם נברא לכתחלה מספר טרמינים יסודיים, וחלק מהם נתרגם ברוחה של הטרמינולוגיה המתוקנת־הַבַּזִילָאִית. ואולם de facto אין לך טרמינולוגיה, שאינה תרגום. כל המלים האלו ודומיהן: Rute, Schlagader, Kehldeckel, Gaumenvorhang, Stirnritze, Hirnbalken ועוד, אינן אלא תרגום של המלים velum palatinum, rima glottidis, Trabes, virga, vena pulsatilis — coperculum laryngis, etc וכך גם בגרמנית, כך אף ברוסית ובשאר הלשונות החיות.

כמובן, יהיו בימים הראשונים הרבה מן התרגומים זרים לאזנינו, מהם יהיו שלא עלו יפה ויעשו עלינו אותו הרושם המוזר, שעושים ה„וויקונטים" וה„מַארקיזים", שמופיעים מארצות־הפראים — ה„אָקזוטיים" — או שבאים מַיפאן; אבל סוף־כל־סוף יש גם לבני־הסאַמוראים אותה זכות־הקיום, שיש לבני־בניהם של הבויאַרים, שהלבישום בזמנם בגדי גראַפים והושיבום עם הבארונים מבני־טיוטון.

יותר קשה תהיה לנו הטרמינולוגיה בתורת־הצמחים; כמובן, בחלקים הקרויים מורפולוגיה וסיסטימאַטיקה. אבל גם במקצוע זה כבר הונח היסוד. (עיין מאמרי „שמות הצמחים".)

אחת היא לנו, איך יִקָרא מעל הקתדרא הצמח Козлебродникъ), Löwenzahn (одуванчикъ — „שֵן־האריה" או „מְרִירִית." בלי ספק אנוס יהיה הסטודנט לדעת גם את השם הרומי, שנתנו לו הבוטאַנים: Taraxacum officinale, והדבר לא ישפיע בשום

---

[2]) הקונטרס, ובו כתב־יד של אסף הרופא, שראיתי בהמוזיאום האַסיאטי בפטרוגראד, היה שייך ל־ד. חוולסון והיה רשום עליו:
Agograf aus einer alten Pergamenthandschrift (12. Jahrh.) des Dr. A. Jellinek in Wien.

אופן על עבודתו של הרופא; הדבר יוכל להשפיע על בחירת הלשון בלבד, שבה יִכָּתבו סמי־הרפואה ביהודה, וכדי שלא נבוא לידי טעות, נכתוב את הסמים רומית, כמו שעושים בגרמניה ורוסיה. בזואולוגיה כבר נעשה הרבה. ד״ר עמנואל ליב (Löw), בעל הספר: Die aramäischen Pflanzennamen נתן לנו גם מאמרים על הצמחים אצל רש״י, על ״שמות הדגים״, על ״שמות הנחשים״, על ה״צפרדעים״ ועל ה״לטאות״. י. ל. לֶוויזון פרסם את הספר "Zoologie des Talmuds". שני אלה כבר פִּנו את הדרך בפני יצירת טרמינולוגיה בוטַנית וזואולוגית.

מכירים אנו את כל הקושי שבדבר, ואף־על־פי־כן מודים אנו באפשרותה של יצירה זו. המתרגם, או יוצר הטרמינולוגיה העברית, צריך: לבדוק את כל החומר, שיש למצוא בשיטה זו או זו, לבור את כל השמות הנרדפים שבלשונות האירופיות, ביחוד את השמות שנִתְיַשְּׁנוּ (Nomina obsoleta), להשוות את השמות הנרדפים העבריים זה לזה, שלא לשכוח את הצד האֶסתֵיטי שבדבר, לשמור על רוח־השפה, על נפשה של המלה והקשר שבינה ובין הלשון ועל הצלצול היפה.

אותן המלים, שיש להן מובן משותף, יֵצא משפטן על־פי גזרת היופי שבהן. למשל: הפֶּרק הקרוי על שמו של החכם שופַארט, יש לקרוא לו ה״קוֹפֶּץ של שופַארט״, ה״חוליה של שופַארט״, ״הַרְכָּבַת שופַארט״, ועוד (Шопартовское сочленение), אלא שאפשר שאוזן, ששמעה בילדותה בטויים מעין ״פרקי דרבי אליעזר״, ״פרקי דבי אליהו״, ״פרק שירה״, תבחן את השם האירופי ותבור לה את השם העברי: ״פִּרקו של שופַארט״.

פטרוגראד 1914.

*